

جایگاه ابعاد و مؤلفه‌های فرهنگ مطالعه در درسنامه‌های مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی

رضا جعفری هرنندی | رضا وفایی | حسن نجفی

چکیده

هدف: تحلیل جایگاه ابعاد و مؤلفه‌های فرهنگ مطالعه در درسنامه‌های مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی ایران.

روش/ رویکرد پژوهش: پژوهش به روش تحلیل محتوا و از نوع کاربردی است. جامعه آماری، درسنامه‌های مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی ایران است.

یافته‌ها: کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی ۲۶۴ مرتبه به مؤلفه‌های فرهنگ مطالعه توجه کرده‌اند و میزان آن در پایه‌های سوم، چهارم، پنجم، و ششم به ترتیب ۴۰، ۵۴، ۴۹ و ۱۲۱ مرتبه است. در بین ابعاد مورد بررسی، بُعد آگاهی از راهبردهای صحیح مطالعه با میزان بار اطلاعاتی ۰/۹۹۹ و ضریب اهمیت ۰/۲۲۵ بیشترین توجه را به خود اختصاص داده، در حالی که بُعد انگیزش به مطالعه با میزان بار اطلاعاتی ۰/۷۷۳ و ضریب اهمیت ۰/۱۷۵ کمتر مورد توجه واقع شده است.

نتیجه‌گیری: توجه به فرهنگ مطالعه در درسنامه‌های مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی در ایران ضمن نامتناسب بودن با ویژگی‌های روان‌شناختی و زیست‌شناختی دانش‌آموزان در حد پایینی قرار دارد.

کلیدواژه‌ها

دوره ابتدایی، درسنامه، مطالعات اجتماعی (کتاب)، فرهنگ مطالعه، تحلیل محتوا

جایگاه ابعاد و مؤلفه‌های فرهنگ مطالعه در درسنامه‌های مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی

رضا جعفری هرندی^۱

رضا وفایی^۲

حسن نجفی^۳

تاریخ دریافت: ۹۴/۰۳/۰۳

تاریخ پذیرش: ۹۴/۰۵/۰۴

مقدمه

کتاب‌های درسی یا درسنامه‌ها^۴ در نظام برنامه درسی متمرکز ایران اهمیت ویژه‌ای دارد، به طوری که اغلب فعالیت‌های آموزشی و پرورشی مدارس در چارچوب درسنامه و محتوای آن انجام می‌گیرد (سبحانی‌نژاد و همکاران، ۱۳۹۴، ص ۸۰). محتوای درس‌ها در بردارنده مجموعه‌ای از دانش (حقایق، تبیین‌ها، اصول، و تعاریف)، مهارت‌ها، و فرایندها (خواندن، نوشتن، حساب کردن، تفکر منطقی، تصمیم‌گیری، و ایجاد ارتباط) و ارزش‌ها (خوب و بد، صحیح و غلط، زشت و زیبا) است (ملکی، ۱۳۸۹، ص ۶۸) که دانش‌آموز ضمن آموزش یا در فرایند یاددهی - یادگیری با آنها در تعامل قرار می‌گیرد (نوریان، ۱۳۸۹، ص ۶۵). تهیه و تدوین محتوای درسنامه‌ها باید براساس اصول برنامه‌ریزی درسی باشد. در این زمینه، تناسب محتوا با نیازها، علائق، و تجربیات زندگی دانش‌آموزان مورد توجه است (مارش^۵، ۲۰۰۳، ص ۱۱۱).

برنامه‌های درسی محمل مناسبی برای ارائه دانش، تغییر نگرش، و آموزش مهارت‌هایی به دانش‌آموزان، بزرگسالان، و تصمیم‌گیرندگان اولیه خواهد بود. بررسی وضعیت موجود درسنامه‌ها به این دلیل مهم است که تصویر دقیقی از کم و کیف توجه به این مضامین به دست می‌دهد و در حکم بررسی وضعیت موجود، بینش‌های لازم را برای برنامه‌ریزان و دست‌اندرکاران طراحی برنامه‌های درسی به منظور تدوین برنامه‌ها و پوشش دادن حیطه‌ها و برنامه‌های درسی پنهان و مغفول فراهم می‌آورد.

۱. استادیار گروه علوم تربیتی، دانشگاه قم

rjafarih@yahoo.com

۲. کارشناس ارشد مطالعات برنامه

درسی، دانشگاه شاهد

vafaieireza10@gmail.com

۳. دانشجوی دکتری مطالعات

برنامه درسی، دانشگاه علامه

طباطبایی (نویسنده مسئول)

hnajafih@yahoo.com

۴. در دایره‌المعارف کتابداری و

اطلاع‌رسانی (۱۳۸۱، ج ۱) به

"درسنامه" تعبیر شده است.

5. Marsh

کتاب‌خوانی به‌منزله سیر در اندیشه‌های دیگران و گشودن پنجره‌ای به دنیای ناشناخته‌هاست. مطالعه، پنجره‌ای به‌سوی اندیشه‌ها، تجربه‌ها، آموخته‌ها، و اندوخته‌هاست (اشرفی‌ریزی، ۱۳۸۷، ص ۶۰). نقش محوری مطالعه و کتاب‌خوانی و ارزش ذاتی فرهنگ مکتوب و تأثیر انس و الفت جامعه با کتاب و لوازم مربوط به آن در پیشرفت و توسعه جامعه بر کسی پوشیده نیست. به‌همین دلیل، آراسته شدن به فضایل اخلاقی، مقابله با خرافات و انحرافات فکری، و جلوگیری از خودباختگی در برابر بیگانگان در سطح جامعه در گرو افزایش آگاهی و دانش یک‌یک افراد جامعه است؛ که این مهم نیز ارتباط تنگاتنگی با درک ارزش و جایگاه کتاب و اهتمام به مطالعه آن دارد. مطالعه روشمند، مطالعه کتاب‌های مناسب و شناخت آفات و بازدارنده‌های مطالعه می‌تواند دغدغه ذهنی خانواده، اولیای مدرسه، و صاحب‌نظران باشد (زارعی، ۱۳۹۲، ص ۹ - ۷). با توجه به نقش محوری کتاب در نظام آموزش و پرورش ایران و نیز اهمیت روزافزون کتاب‌خوانی و گسترش فرهنگ مطالعه در جامعه، درسنامه‌ها محل مناسبی برای توجه به این امر است.

کتاب‌خوانی رفتاری فرهنگی است که در جامعه تحقق می‌یابد؛ به تبع این رفتار، کتاب‌ها نقش بی‌بدیلی را می‌توانند در خصوص ارتقای این رفتار ایفا کنند. در اساسنامه یونسکو آمده است: "از آنجا که جنگ در ذهن انسان‌ها زاده می‌شود، دفاع از صلح نیز باید ملکه ذهن انسان‌ها شود". کتاب به‌سبب نقشی مهم که در ایجاد محیط فکری مناسب برای دوستی و تفاهم ایفا می‌کند (گارثون، ۱۳۷۷، ص ۹۳)، یکی از مهم‌ترین وسایل دفاع از صلح و تفاهم بین‌المللی است. همچنین، مقام معظم رهبری، درباره نقش برجسته و سازنده کتاب در پوشش‌های تکامل‌آفرین فردی و اجتماعی می‌فرمایند: "در اهمیت عنصر کتاب برای تکامل جامعه انسانی، همین بس که تمامی ادیان آسمانی و رجال بزرگ تاریخ بشریت، از طریق کتاب جاودانه مانده‌اند و روابط فرهنگی جامعه بشری نیز از پوشش کتاب و مبادلات فرهنگی تقویت شده‌اند" (خامنه‌ای، ۱۳۷۷، ص ۱۲).

شناخت ویژگی‌ها، توانایی‌ها، نیازها، و علایق کودکان و نوجوانان این مسئولیت را متوجه مربیان، والدین، کتابداران، نویسندگان، تصویرگران، و هنرمندان می‌کند تا بکوشند آنچه را در توان دارند در خدمت فراهم آوردن شرایط مساعدی قرار دهند که فرایند رشد کودکان و نوجوانان را تسهیل کند. تردیدی نیست که یکی از مهم‌ترین شرایط، ایجاد عادت‌هایی است که کودکان و نوجوانان را به‌سمت شناخت و آگاهی هدایت و آنها را برای رویارویی با مسائل شخصی و محیطی خود مجهز کند. ایجاد عادت به مطالعه، به‌ویژه خواندن منابع غیردرسی، یکی از این عادت‌های پسندیده است؛ پس تلاش برای ایجاد عادت به مطالعه باید از اولویت‌های مهم کارگزاران فرهنگی باشد که با کودکان و نوجوانان سروکار دارند.

1. Garzon

در رسانه‌های چاپی، به‌خصوص در سنانه‌ها، نویسندگان می‌توانند به‌منظور فرهنگ‌سازی به موضوع کتاب و کتاب‌خوانی پرداخته و مطالعه را به‌عنوان یک ارزش در جامعه نهادینه کنند (باب‌الحوائجی و یزدیان‌راد، ۱۳۸۹، ص ۳۲).

در پژوهش‌های انجام‌شده پیشین، رحمانی و نوشین‌فرد (۱۳۹۱) با تحلیل محتوای روزنامه‌های کثیرالانتشار در دوره هشتم ریاست جمهوری اسلامی ایران از نظر مطالب مرتبط با کتاب و کتاب‌خوانی نشان دادند که فعالیت‌های فرهنگی مربوط به معرفی‌های کتاب در سطح معناداری است و روزنامه ایران با فعالیت فرهنگی ۵۰/۰۸ در دولت هشتم بر سایر روزنامه‌ها پیشی گرفته است. همچنین، بیشترین فعالیت فرهنگی در سال ۸۱ و کمترین فعالیت فرهنگی در سال ۸۴ گزارش شد.

یافته‌های پژوهش جوان‌بخت و همکاران (۱۳۹۰) در بررسی میزان انعکاس موضوعات کتابداری و اطلاع‌رسانی در در سنانه‌های دوره متوسطه و پیش‌دانشگاهی حاکی از آن بود که کتاب‌های رشته علوم انسانی نسبت به سایر رشته‌ها بیشتر به موضوعات این رشته توجه داشته‌اند. در بین کتاب‌ها از لحاظ میزان اطلاعات، کتاب، "زبان فارسی" سال دوم دبیرستان مشترک تمامی رشته‌ها و از نظر تعداد دفعات کتاب، "دین و زندگی" دوره پیش‌دانشگاهی مشترک تمامی رشته‌ها به موضوعات علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی پرداخته‌اند. مقوله مرجع و کلیات در رشته کتابداری و اطلاع‌رسانی هم از نظر تعداد دفعات و هم از نظر حجم مطالب بیشتر از سایر مقوله‌ها در در سنانه‌های دوره دبیرستان و پیش‌دانشگاهی منعکس شده است. شهیدی (۱۳۹۰) در تحلیل محتوای در سنانه‌های فارسی دوره ابتدایی به این نتیجه دست یافت که اولویت‌بندی مؤلفه‌های فرهنگ عمومی در کتاب‌های فارسی "بخوانیم" و "بنویسیم" نزدیک به هم بوده و بیشترین تأکید بر مؤلفه‌های اجتماعی و فرهنگی بوده است.

باب‌الحوائجی و یزدیان‌راد (۱۳۸۹) در تحلیل محتوای مقالات مجلات تخصصی کتابداری و اطلاع‌رسانی درباره ترویج کتاب‌خوانی و کتابخانه‌های کودکان از سال ۱۳۷۸ تا ۱۳۸۷ به این نتیجه رسیدند که از تعداد ۱۴۲۹ مقاله منتشر شده، ۵۲ عنوان از مقالات به موضوع ترویج کتاب‌خوانی و ۲۷ عنوان از مقالات به موضوع کتابخانه‌های کودکان پرداخته‌اند. زارع فراشبندی و همکاران (۱۳۸۸) در تحلیل محتوای در سنانه‌های دبستان از نظر مفاهیم مربوط به کتاب و کتاب‌خوانی به این نتیجه دست یافتند که در سنانه‌های دبستان با ۱۵۵۸ پیام (۷۵۴ مورد اطلاعات تصویری و ۸۰۴ مورد اطلاعات متنی) کافی است، اما از نظر توزیع موضوعی و تخصیص مفاهیم، نیازمند تجدید نظر و بازنگری است.

ذوالقادر (۱۳۸۸) در تحلیل محتوای رمان‌های چاپ اول سال ۱۳۸۶ از نظر مفاهیم کتاب و کتاب‌خوانی به این نتیجه رسید که در کمتر از ۵۰ درصد رمان‌ها به مفاهیم مورد

پژوهش پرداخته شده است. به علاوه، میزان به کارگیری واژه کتابخانه کمتر از دو واژه کتاب و کتاب‌خوانی گزارش شد.

محسنیان (۱۳۸۳) در بررسی نقش درسنامه‌ها در دوره‌های ابتدایی و راهنمایی تحصیلی در ترغیب دانش‌آموزان به مطالعه نشان داد در بین کتاب‌های پنج سال دوره ابتدایی، بیشترین اشاره‌ها به کتاب و کتاب‌خوانی به کتاب فارسی و کمترین آنها به کتاب‌های آموزش قرآن مربوط می‌شود. در بین درسنامه‌های ۳ سال دوره راهنمایی تحصیلی، بیشترین اشاره‌ها به کتاب و کتاب‌خوانی، به کتاب فارسی و کمترین آنها در کتاب‌های تعلیمات اجتماعی بوده است. در کتاب‌های جغرافیا، هنر و حرفه و فن اصولاً نکته‌ای در این زمینه مطرح نشده است. نوروزی (۱۳۸۲) در بررسی میزان و نحوه انعکاس اخبار و مطالب مربوط به کتاب در روزنامه‌های کثیرالانتشار سال ۱۳۸۰ نشان داد که از بین روزنامه‌های مورد بررسی، روزنامه همشهری بیشترین سطح زیر چاپ اخبار و مطالب مربوط به کتاب را داشته است و روزنامه ایران از نظر تعداد مطالب بیش از سایر روزنامه‌ها به انعکاس اخبار و مطالب مربوط به کتاب پرداخته است.

همچنین، یوسفی نیا (۱۳۸۰) در بررسی وضعیت آگهی‌های فرهنگی در روزنامه‌های عصر قاجار با تأکید بر آگهی کتاب به این نتایج رسید که بالاترین سهم آگهی‌های فرهنگی متعلق به روزنامه اختر بوده (۳۴ درصد) که در خارج از ایران منتشر می‌شده و کمترین سهم (حدود ۱ درصد) متعلق به روزنامه شرافت بوده است. با توجه به نقش محوری نظام آموزش و پرورش در تعیین اهداف و طراحی محتواها و اجرای آموزش‌های مرتبط با فرهنگ مطالعه و کتاب‌خوانی و نیز لزوم انتقال ارزش‌ها به دانش‌آموزان، پژوهش حاضر بر آن شد تا مؤلفه‌های فرهنگ مطالعه و کتاب‌خوانی را در درسنامه‌های علوم اجتماعی دوره ابتدایی بررسی نماید.

روش شناسی

پژوهش به روش تحلیل محتوا و با رویکرد کاربردی انجام شد. جامعه آماری شامل ۴ عنوان کتاب درسی مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی (پایه‌های سوم، چهارم، پنجم، و ششم) در سال تحصیلی ۱۳۹۳-۱۳۹۴ بود که با توجه به ماهیت موضوع و محدودیت جامعه آماری از نمونه‌گیری صرف نظر شد.

برای تدوین سیاهه واری، تعداد قابل توجهی از منابع مرتبط با فرهنگ مطالعه بررسی و مؤلفه‌های مربوط به آنها استخراج شد (جدول ۱).

جدول ۱. ابعاد و مؤلفه‌های فرهنگ مطالعه در حوزه برنامه درسی

مؤلفه‌ها	ابعاد
تعیین هدف مطالعه، تعیین سرعت مطالعه، شناخت شرایط فیزیکی محل مطالعه، آموزش تقویت تمرکز به هنگام مطالعه، آموزش خواندن مؤثر، توجه به نقش خانواده در ایجاد عادت به مطالعه در فرزندان	عادات مطالعه
تشویق به مطالعه کتاب‌ها و موضوعات غیردرسی، معرفی کتاب‌های غیردرسی، توجه به نقش دانشمندان مختلف در پیشرفت علم، آشکارسازی فقر دانسته‌های آدمی، تلاش برای تحکیم اعتقاد به کسب دانش مبتنی بر آموزه‌های فرهنگی و دینی، لذت‌بخش کردن زمان مطالعه.	انگیزش به مطالعه
برنامه‌ریزی اوقات اضافی، اولویت دادن به مطالعه نسبت به امور غیرضروری، برطرف کردن مزاحمت‌ها، تعیین زمان استراحت در مطالعه، ارزیابی نتایج یادگیری‌های حاصل از مطالعه.	مدیریت زمان مطالعه
چند بار روخوانی (مرورخوانی)، چند بار رونویسی (مکررنویسی)، استفاده از تدابیر یاددار مانند آهنگ و قافیه و تصویر، تهیه فهرست عناوین یا سر فصل‌ها، استفاده از طرح درختی برای خلاصه کردن اندیشه‌های اصلی يك مطلب و نشان دادن روابط میان آنها، دسته‌بندی اطلاعات جدید براساس مقوله‌های آشنا، تبدیل متن درس به طرح و نقشه و نمودار، استفاده از واسطه‌ها، تصویرسازی ذهنی، استفاده از روش مکان‌ها، استفاده از کلمه کلیدی، استفاده از سرواژه‌ها، قیاس‌گری، خلاصه کردن به زبان خود، به کار بستن مطالب آموخته‌شده، آموزش دادن مطالب آموخته‌شده به دیگران، استفاده از اطلاعات آموخته‌شده برای حل مسائل، شرح و تفسیر و تحلیل روابط.	آگاهی از راهبردهای صحیح مطالعه
پراهمیت نشان دادن مطالعه و کتاب‌خوانی، توجه به مراکز کتاب‌خوانی و کتابخانه‌ها، تلاش برای ایجاد باور نسبت به ارزش مطالعه به عنوان پیش‌نیاز توسعه ملی، تلاش برای ایجاد باور نسبت به ارزش مطالعه به عنوان وظیفه دینی، تلاش برای ایجاد باور نسبت به تأثیر مطالعه در رشد فردی، تلاش برای ایجاد باور نسبت به تأثیر مطالعه در رشد اقتصادی جامعه، تلاش برای ایجاد باور نسبت به تأثیر مطالعه در بهبود وضعیت فرهنگی و اجتماعی جامعه، تلاش برای ایجاد باور به مطالعه به منزله یکی از رفتارهای جاری روزمره، تلاش برای تحکیم اعتقاد به نیاز به مطالعه از کودکی تا بزرگسالی، اهمیت قائل شدن برای فرهنگ مکتوب در مقابل فرهنگ شفاهی، باارزش تلقی کردن و الگو قراردادن افراد کتاب‌خوان در جامعه، پذیرش پایگاه اجتماعی و منزلت بالا برای پدیدآورندگان (نویسندگان، مترجمان و گردآورندگان کتاب‌ها).	محبوبیت عمومی مطالعه

برای حصول اطمینان از روایی صوری و محتوایی از نظر متخصصان استفاده شد. به این ترتیب که فرم اولیه تحلیل محتوا (شامل کلیه مؤلفه‌های فرهنگ مطالعه) در اختیار تعدادی از صاحب‌نظران برای تغییر و اصلاح قرار گرفت. پس از اعمال نظرات آنها، سیاهه تحلیل محتوا تهیه شد. همچنین، جهت تأمین پایایی از روش ویلیام اسکات^۱ (۱۳۹۱) استفاده گردید. به این ترتیب که فرم تحلیل محتوا در اختیار پنج نفر از صاحب‌نظران علوم تربیتی و برنامه‌ریزی درسی قرار گرفت و ضریب توافق آنها ۹۶۶ درصد به دست آمد.

1. William Scott

$$C.R = \frac{\text{مقوله‌های مورد توافق}}{\text{کل مقوله‌ها}}$$

$$C.R = \frac{24+23+22+24+23}{120} \times 100 = 96/6$$

داده‌های تحلیل محتوا با استفاده از شاخص‌های توصیفی در فرایند تحلیلی آنتروپی شانون بررسی شد. ابتدا فراوانی مؤلفه‌ها در محتوای کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی استخراج و در جدول مربوط درج شد. سپس داده‌های پژوهش در فرایند تحلیلی آنتروپی شانون (بهنجار کردن داده‌های جدول فراوانی، محاسبه بار اطلاعاتی مقوله‌ها، و به‌دست آوردن ضریب اهمیت آنها) تجزیه و تحلیل و توصیف شدند که در ادامه به توضیح مراحل سه‌گانه آن پرداخته می‌شود:

مرحله اول: ماتریس فراوانی‌های جدول فراوانی بهنجار می‌شوند. برای این کار از این رابطه استفاده شد:

$$P_{ij} = \frac{F_{ij}}{\sum_{i=1}^m F_{ij}} \quad (i=1,2,3,\dots,m, j=1,2,\dots,n)$$

هنجار شده ماتریس فراوانی P ، فراوانی مقوله F ، شماره پاسخگو i ، شماره مقوله j ، تعداد پاسخگو m

مرحله دوم: بار اطلاعاتی هر مقوله محاسبه و در ستون‌های مربوطه قرار داده شد. برای این منظور از رابطه زیر استفاده شد:

$$E_j = -K \sum_{i=1}^m [P_{ij} L_n P_{ij}] \quad (j=1,2,n) \quad K = \frac{E}{L_n m}$$

هنجار شده ماتریس P ، $J = (n, \dots, 1, 2)$ ، لگاریتم نپری $L_n L_n$ ، شماره پاسخگو i ، شماره مقوله j ، تعداد پاسخگو m

مرحله سوم: با استفاده از بار اطلاعاتی مقوله‌ها ($i=1, 2, \dots, n$)، ضریب اهمیت هر یک از مقوله‌ها محاسبه شد. هر مقوله‌ای که بار اطلاعاتی بیشتری داشته باشد، از درجه اهمیت (W_j) بیشتری برخوردار است. برای محاسبه ضریب اهمیت از رابطه زیر استفاده شد:

$$W_j = \frac{E_j}{\sum_{j=1}^n E_j}$$

درجه اهمیت W_j ، بار اطلاعاتی هر مقوله E_j ، تعداد مقوله‌ها n ، شماره مقوله j

لازم به اشاره است در محاسبه E_j مقادير P_{ij} که برابر صفر باشد، به دليل بروز خطا و جواب بي نهايت در محاسبات رياضي با عدد بسيار کوچک $0/00001$ جایگزین شده است. اما J شاخصی است که ضریب اهمیت هر مقوله را در یک پیام با توجه به شکل پاسخگوها مشخص می کند. از طرفی، با توجه به بردار W ، مقوله های حاصل از پیام نیز رتبه بندی شد (آذر، ۱۳۸۰، ص ۹-۱۰).

یافته ها

• میزان توجه به ابعاد و مؤلفه های فرهنگ مطالعه به تفکیک پایه های مختلف تحصیلی

جدول ۲. میزان توجه به ابعاد و مؤلفه های فرهنگ مطالعه در جامعه مورد بررسی

درصد	فراوانی	عنوان کتاب
۱۵/۲	۴۰	مطالعات اجتماعی سوم
۲۰/۵	۵۴	مطالعات اجتماعی چهارم
۱۸/۶	۴۹	مطالعات اجتماعی پنجم
۴۵/۸	۱۲۱	مطالعات اجتماعی ششم
۱۰۰	۲۶۴	جمع

بر اساس جدول ۲، بیشترین توجه به ابعاد و مؤلفه های فرهنگ مطالعه در کتاب مطالعات اجتماعی سال ششم با $45/8$ درصد و کمترین توجه در کتاب مطالعات اجتماعی سال سوم با $15/2$ درصد مشاهده شد. درصد توجه به فرهنگ مطالعه از کتاب سال سوم ($15/1$ درصد) به چهارم ($20/5$ درصد) زیادتیر شده و سپس در سال پنجم ($18/6$ درصد) اندکی کاهش یافته و در سال ششم ($45/8$ درصد) به ناگهان جهش زیادی داشته است. به بیان دیگر، میزان یکسانی در پرداختن به فرهنگ مطالعه در بین پایه ها دیده نمی شود. به منظور بررسی معناداری این مسئله از آزمون کای اسکوئر (خی دو) استفاده شد.

جدول ۳. خلاصه داده های آزمون کای اسکوئر برای میزان توجه به ابعاد فرهنگ مطالعه در بین پایه های مختلف

Chi-Square	df	Asymp. Sig	سؤال
۶۲/۶۳۶	۳	$<0/0005$	آیا میزان توجه کتاب ها به ابعاد فرهنگ مطالعه در پایه های مختلف یکسان است؟

بر اساس جدول ۳، چون مقدار سطح معناداری برابر $<0/0005$ است در سطح اطمینان

۹۹ درصد می‌توان گفت تفاوت مشاهده‌شده بین فراوانی پاسخ‌ها از لحاظ آماری معنادار است. به عبارت دیگر، میزان پرداختن به ابعاد فرهنگ مطالعه در پایه‌های مختلف یکسان نیست یا میزان یکسانی در پرداختن به فرهنگ مطالعه در بین پایه‌های مختلف دیده نمی‌شود.

• میزان توجه به ابعاد فرهنگ مطالعه در درسنامه‌های مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی

جدول ۴. میزان توجه به ابعاد فرهنگ مطالعه در جامعه مورد بررسی

نام بُعد	فراوانی	درصد
عادات مطالعه	۱۲	۴/۵
انگیزش به مطالعه	۱۲۱	۴۵/۸
مدیریت زمان مطالعه	۲۴	۹/۱
آگاهی از راهبردهای صحیح مطالعه	۵۷	۲۱/۶
محبوبیت عمومی مطالعه	۵۰	۱۸/۹
جمع	۲۶۴	۱۰۰

بر اساس جدول ۴، بیشترین توجه به بُعد "انگیزش به مطالعه" با ۴۵/۸ درصد و کمترین توجه به بُعد "عادات مطالعه" با ۴/۵ درصد شده است. همچنین، درصد توجه به ابعاد مختلف فرهنگ مطالعه در درسنامه‌های مطالعات اجتماعی ابتدایی توزیع یکسانی ندارد. "مدیریت زمان مطالعه" ۹/۱ درصد، "آگاهی از راهبردهای صحیح مطالعه" ۲۱/۶ درصد، و "محبوبیت عمومی مطالعه" ۱۸/۹ درصد میزان توجه را به خود اختصاص داده‌اند. برای محاسبه معناداری این موضوع از آزمون کای اسکوئر (خی دو) استفاده شد.

جدول ۵. خلاصه داده‌های آزمون کای اسکوئر برای میزان توجه به ابعاد مختلف فرهنگ مطالعه

سؤال	Asymp. Sig	df	Chi-Square
آیا میزان توجه کتاب‌ها به ابعاد مختلف فرهنگ مطالعه یکسان است؟	< ۰/۰۰۰۵	۴	۱۳۵/۸۱۱

مطابق جدول ۵، چون مقدار سطح معناداری $< 0/0005$ است، در سطح اطمینان ۹۹ درصد می‌توان گفت تفاوت مشاهده‌شده بین فراوانی پاسخ‌ها از لحاظ آماری معنادار است. به عبارت دیگر، میزان توجه کتاب‌ها به ابعاد مختلف فرهنگ مطالعه یکسان نیست.

• میزان توجه به فرهنگ مطالعه در محتوای درسنامه‌های مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی ایران

به‌منظور پاسخگویی به این سؤال از روش شانون استفاده شد. در مرحله اول، نتایج توصیفی در قالب جدول، در مرحله دوم، تنظیم جدول داده‌های بهنجار شده، در مرحله سوم، ارائه مقدار بار اطلاعاتی در جدول پس از نرمال‌سازی، و مرحله آخر، جدول تنظیم ضریب اهمیت.

جدول ۶. نتایج تحلیل درسنامه‌های مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی از نظر میزان توجه به ابعاد فرهنگ مطالعه

مجموع	محبوبیت عمومی مطالعه	آگاهی از راهبردهای صحیح مطالعه	مدیریت زمان مطالعه	انگیزش به مطالعه	عادات مطالعه	ابعاد کتاب‌ها
۴۰	۱۱	۱۵	۴	۷	۳	مطالعات اجتماعی سوم
۵۴	۱۰	۱۷	۷	۱۶	۴	مطالعات اجتماعی چهارم
۴۹	۶	۱۳	۴	۲۶	۰	مطالعات اجتماعی پنجم
۱۲۱	۲۳	۱۲	۹	۷۲	۵	مطالعات اجتماعی ششم
۲۶۴	۵۰	۵۷	۲۴	۱۲۱	۱۲	جمع

بر اساس جدول ۶، مجموع فراوانی ابعاد تحلیل شده در کتاب‌های مورد بررسی ۲۶۴ مورد بود. بیشترین توجه به ابعاد مفهومی را کتاب مطالعات اجتماعی سال ششم با ۱۲۱ فراوانی و کمترین توجه را کتاب مطالعات اجتماعی سال سوم با ۴۰ فراوانی داشتند. فراوانی هر یک از ابعاد فرهنگ مطالعه به تفکیک در جدول ۶ نشان داده شده است.

جدول ۷. داده‌های بهنجار شده توجه به ابعاد فرهنگ مطالعه در درسنامه‌های مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی

محبوبیت عمومی مطالعه	آگاهی از راهبردهای صحیح مطالعه	مدیریت زمان مطالعه	انگیزش به مطالعه	عادات مطالعه	ابعاد کتاب‌ها
۰/۰۲۲	۰/۳۶۲	۰/۷۶۱	۰/۸۵۰	۰/۰۵۲	مطالعات اجتماعی سوم
۰/۰۰۲	۰/۸۹۲	۰/۲۹۲	۰/۲۳۱	۰/۳۲۳	مطالعات اجتماعی چهارم
۰/۰۲۱	۰/۸۲۲	۰/۷۶۱	۰/۵۱۲	۰/۰۰۰	مطالعات اجتماعی پنجم
۰/۰۶۴	۰/۱۱۲	۰/۵۷۳	۰/۵۹۵	۰/۷۱۴	مطالعات اجتماعی ششم

در جدول ۷، داده‌های بهنجار شده توجه به ابعاد فرهنگ مطالعه در درسنامه‌های مطالعات

اجتماعی دوره ابتدایی آمده است. پس از نرمال‌سازی داده‌ها با استفاده از فرمول مرحله دوم روش شانون، مقدار بار اطلاعاتی (عدم اطمینان) هریک از مؤلفه‌ها در جدول ۸ آورده شده است.

جدول ۸. مقدار بار اطلاعاتی ابعاد فرهنگ مطالعه در درسنامه‌های مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی

ابعاد	عادات مطالعه	انگیزش به مطالعه	مدیریت زمان مطالعه	آگاهی از راهبردهای صحیح مطالعه	محبوبیت عمومی مطالعه
بار اطلاعاتی	۰/۷۷۸	۰/۷۷۳	۰/۹۵۵	۰/۹۹۴	۰/۹۱۴

در مرحله پایانی، ضریب اهمیت مؤلفه‌های فرهنگ مطالعه با استفاده از فرمول مرحله سوم روش شانون به دست آمد. هر مقوله‌ای که بار اطلاعاتی بیشتری داشته باشد، از درجه اهمیت (w_j) بیشتری برخوردار است.

جدول ۹. مقدار ضریب اهمیت ابعاد فرهنگ مطالعه در درسنامه‌های مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی

ابعاد	عادات مطالعه	انگیزش به مطالعه	مدیریت زمان مطالعه	آگاهی از راهبردهای صحیح مطالعه	محبوبیت عمومی مطالعه
ضریب اهمیت	۰/۱۷۶	۰/۱۷۵	۰/۲۱۶	۰/۲۲۵	۰/۲۰۷

نتایج جدول ۹ نشان می‌دهد که از بین ابعاد، بیشترین ضریب اهمیت مربوط به بُعد "آگاهی از راهبردهای صحیح مطالعه" (۰/۲۲۵) و کمترین ضریب اهمیت مربوط به بُعد "انگیزش به مطالعه" (۰/۱۷۵) است. از یک سو، سه بُعد "مدیریت زمان مطالعه"، "آگاهی از راهبردهای صحیح مطالعه" و "محبوبیت عمومی مطالعه" اهمیت تقریباً یکسانی دارند و از سوی دیگر، دو بُعد "عادات مطالعه" و "انگیزش به مطالعه" نیز اهمیت تقریباً یکسانی دارند.

بحث و نتیجه‌گیری

مطالعه و کتاب‌خوانی یکی از مؤلفه‌ها و شاخص‌های توسعه فرهنگی است و میزان توجه به کتاب و کتاب‌خوانی بیانگر رشد و تعالی فرهنگی جوامع به‌شمار می‌آید. پیشرفت کشورهای جهان، چه توسعه‌یافته و چه در حال توسعه، مبین این واقعیت است که بهبود وضع مطالعه و راه‌های صحیح و تسریع در این امر و درک بهتر و فهم مطالب یکی از اقدامات مهم آموزشی محسوب می‌شود.

در ایران نیز موضوع فرهنگ مطالعه همواره یکی از بارزترین جلوه‌های ذوق و اندیشه مردم محسوب شده است، زیرا تأثیر بسزایی در رشد حیات فرهنگی-اجتماعی و شکوفایی تمدن ایرانی-اسلامی داشته است.

پژوهش حاضر، برخلاف مطالعات صورت گرفته پیشین که بیشتر تأکید بر بررسی واژه‌هایی همچون کتاب، کتابخانه، کتاب‌خوانی، و مطالعه داشتند، ابتدا به شناسایی ابعاد و مؤلفه‌های گسترده مرتبط با فرهنگ مطالعه پرداخت و سپس اقدام به تحلیل آنها در درسنامه‌های مطالعات اجتماعی پایه‌های مختلف تحصیلی در دوره ابتدایی کرد.

نتایج حاصل از بررسی نشان داد:

الف. در مجموع، ۲۶۴ مرتبه به ابعاد و مؤلفه‌های فرهنگ مطالعه توجه شده است. در این میان، سهم کتاب مطالعات اجتماعی سال‌های سوم تا ششم به ترتیب ۴۰، ۵۴، ۴۹، و ۱۲۱ فراوانی است.

ب. محتوای درسنامه‌ها از لحاظ مقادیر فراوانی، بار اطلاعاتی، و ضریب اهمیت به ابعاد عادات مطالعه (۱۲، ۰/۷۷۸، ۰/۱۷۶)، انگیزش به مطالعه (۱۲۱، ۰/۷۷۳، ۰/۱۷۵)، مدیریت زمان مطالعه (۲۴، ۰/۹۵۵، ۰/۲۱۶)، آگاهی از راهبردهای صحیح مطالعه (۵۷، ۰/۹۹۴، ۰/۲۲۵)، و محبوبیت عمومی مطالعه (۵۰، ۰/۹۱۴، ۰/۲۰۷) توجه پراکنده و نامتوازی داشته‌اند. این یافته، یعنی توجه کم و نامتوازن به ابعاد و مؤلفه‌های فرهنگ مطالعه که با نتایج پژوهش‌های باب‌الحوائجی و یزدیان‌راد (۱۳۸۹)، زارع فراشبندی و همکاران (۱۳۸۸)، ذوالقدری (۱۳۸۸)، و محسنیان (۱۳۸۳) همسو است. باب‌الحوائجی و یزدیان‌راد (۱۳۸۹) علت کم‌توجهی را به نبود اولویت‌گذاری و نیازسنجی مجله‌ها ارتباط داده‌اند. زارع فراشبندی و همکاران (۱۳۸۸) دلیل کاستی‌های کیفی و ناتوانی دانش‌آموزان در درونی‌سازی مفاهیم مرتبط با کتاب و کتاب‌خوانی را نداشتن تداوم در سازماندهی محتوا می‌دانند؛ ذوالقدری (۱۳۸۸) علت مغفول واقع شدن بسیاری از مؤلفه‌ها را عدم توجه مؤلفان دانسته است. محسنیان (۱۳۸۳) نیز بیان می‌دارد که توجه درسنامه‌ها با شیب رو به رشد و مناسبی همراه نبوده است؛ زیرا سطح توجه به ابعاد و مؤلفه‌ها در هر پایه باید با ویژگی‌های روان‌شناختی و زیست‌شناختی دانش‌آموزان آن پایه متناسب باشد و در پایه‌های بالاتر توجه بیشتری شود.

با توجه به اقتضائات آموزش و پرورش در عصر جدید و اهمیت آموزش فرهنگ مطالعه و لزوم همخوانی بیشتر درسنامه‌ها، پیشنهاد می‌شود گروه‌های تألیف درسنامه‌های مطالعات اجتماعی سعی کنند ابعاد و مؤلفه‌های فرهنگ مطالعه را به صورت مارپیچی در خلال محتواهای آموزشی تنظیم کنند و ارائه دهند. برنامه درسی مارپیچی یک روش تنظیم محتواست که در آن، برخی مفاهیم، عقاید، یا موضوع‌های اساسی به تدریج در طول برنامه

درسی عرضه می‌شوند، بدون آنکه تمامی زمینه مورد یادگیری به‌طور کامل و منظم تکرار شود. دانش‌آموزان در این شیوه با تعیین توالی تجربیات یادگیری با جنبه‌های معین موضوعات آشنا می‌شوند و موقعیت برای برخورد دوباره آنها در شکل پیچیده‌تر در سال‌های متوالی فراهم می‌شود. این شیوه برای این به‌وجود آمده است که مطالعات دانش‌آموزان را عمیق‌تر می‌سازد (فتیحی و اجارگاه، ۱۳۸۸).

با توجه به کاستی‌های موجود در محتوای کتاب‌ها دست‌اندرکاران آموزش و پرورش می‌توانند به‌کمک آموزش‌های ضمن خدمت، اهمیت پرداختن به مفاهیم مرتبط با ابعاد و مؤلفه‌های فرهنگ مطالعه را برای مدیران و معلمان تشریح نمایند و آنان نیز در فرصت‌ها و مناسبت‌های گوناگون برای دانش‌آموزان تبیین کنند تا این مباحث به برنامه درسی پنهان یا مغفول تبدیل نشود.

مآخذ

- آذر، عادل (۱۳۸۰). بسط و توسعه روش آنتروپی شانون برای پردازش داده‌ها در تحلیل محتوا. فصلنامه علوم انسانی دانشگاه الزهراء (س)، ۱۱ (۳۷-۳۸)، ۱-۱۱.
- اسکات، ویلیام (۱۳۹۱). *تئوری حسابداری مالی*. (علی پارسائیان، مترجم). تهران: ترمه (نشر اثر اصلی ۲۰۰۹).
- اشرفی‌ریزی، حسن (۱۳۸۷). چگونه فرزندم را به مطالعه آماده کنم؟. *نشریه کتاب ماه*، ۱۱ (۱۲۸)، ۵۸-۶۳.
- باب‌الحوائجی، فهیمه؛ یزدیان‌راد، مهرزاد (۱۳۸۹). تحلیل محتوای مقالات مجلات تخصصی کتابداری و اطلاع‌رسانی درباره ترویج کتابخوانی و کتابخانه‌های کودکان از سال ۸۷۳۱ تا ۷۸۳۱. *تحقیقات اطلاع‌رسانی و کتابخانه‌های عمومی*، ۱۶ (۶۳)، ۳۱-۵۳.
- جوان‌بخت، میثم؛ وزیری، اسماعیل؛ و یقطین، مریم (۱۳۹۰). بررسی میزان انعکاس موضوعات کتابداری و اطلاع‌رسانی در کتابهای درسی دوره متوسطه و پیش‌دانشگاهی (شاخه نظری) در سال تحصیلی ۹۰-۱۳۸۹. *فصلنامه کتابداری و اطلاع‌رسانی*، ۴ (۱)، ۲۹۷-۳۱۸.
- خامنه‌ای، علی (۱۳۷۷). *کتاب و کتابخوانی در آیین رهنمودهای مقام معظم رهبری*. تهران: فرهنگ اسلامی.
- ذوالقدری، لیلا (۱۳۸۸). *تحلیل محتوای رمان‌های چاپ اول سال ۱۳۸۶ از نظر مفاهیم کتاب، کتابخوانی، کتابخانه*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات تهران، تهران.
- رحمانی، بتول؛ نوشین‌فرد، فاطمه (۱۳۹۱). تحلیل محتوای روزنامه‌های کثیرالانتشار در دوره هشتم ریاست جمهوری اسلامی ایران از نظر مطالب مرتبط با کتاب و کتابخوانی. *فصلنامه پژوهش اجتماعی*، ۵ (۱۷)، ۷۳-۵۷.
- زارع‌فرآشبندی، فیروزه؛ کاوه‌باغبادرنی، فریبا؛ امرایی، مرتضی؛ و امید‌نیا، مریم (۱۳۸۸). تحلیل محتوای کتابهای درسی دبستان از نظر مفاهیم مربوط به کتاب و کتابخوانی. در *همایش ملی کتابخانه‌های*

- آموزشگاهی پویاسازی نظام آموزشی و مشارکت در فرایند یاددهی-یادگیری، سوم و چهارم اردیبهشت ماه ۱۳۸۸، ۹-۱. مشهد: انجمن کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشگاه فردوسی.
- زارعی، عیسی (۱۳۹۲). رسانه ملی و کتابخوانی. قم: مرکز پژوهش‌های اسلامی صدا و سیما.
- سبحانی نژاد، مهدی؛ جعفری هرندی، رضا؛ و نجفی، حسن (۱۳۹۴). تحلیل محتوای کتاب‌های دین و زندگی دوره متوسطه از لحاظ میزان توجه به مباحث سبک زندگی اسلامی مبتنی بر سوره مبارکه حجرات. فصلنامه اندیشه‌های نوین تربیتی، ۱۱ (۴۱)، ۹۷-۱۰۱.
- شهیدی، سارا (۱۳۹۰). تحلیل محتوای کتاب‌های درسی فارسی (پنجم و بنویسم) دوره تحصیلی ابتدایی از نظر میزان توجه به مؤلفه‌های فرهنگ عمومی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه الزهرا (س)، تهران.
- فتحی واجارگاه، کورش (۱۳۸۸). اصول و مفاهیم برنامه‌ریزی درسی. تهران: بال.
- قائدی، یحیی (۱۳۸۵). تربیت شهروند آینده. فصلنامه نوآوری‌های آموزشی، ۵ (۱۷)، ۱۸۳-۲۱۰.
- گارثون، آلوارو (۱۳۷۷). سیاست ملی کتاب: راهنمای ملی توسعه کتاب و کتابخوانی. (محمد جعفر پوینده، مترجم). تهران: کارنامه (نشر اثر اصلی ۱۹۹۷).
- محسنیان، سرور (۱۳۸۳). بررسی نقش کتابهای درسی در دوره‌های ابتدایی و راهنمایی تحصیلی در ترغیب دانش‌آموزان به مطالعه. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد رودهن، رودهن.
- ملکی، حسن (۱۳۸۹). برنامه‌ریزی درسی (راهنمای عمل). مشهد: پیام اندیشه.
- نوروزی، نرگس (۱۳۸۲). بررسی میزان و نحوه انعکاس اخبار و مطالب مربوط به کتاب در روزنامه‌های کثیرالانتشار سال ۱۳۸۰. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات تهران، تهران.
- نوریان، محمد (۱۳۸۹). تحلیل برنامه درسی دوره تحصیلی ابتدایی ایران. تهران: گویش نو.
- یوسفی نیا، راضیه (۱۳۸۲). بررسی وضعیت آگهی‌های فرهنگی در روزنامه‌های عصر قاجار با تأکید بر آگهی کتاب. فصلنامه مطالعات ملی کتابداری و سازماندهی اطلاعات، ۱۴ (۵۵)، ۱۱-۲۶.
- Marsh, C. (2003). *Key concepts for understanding curriculum*. London: Falmer press.

استناد به این مقاله:

جعفری هرندی، رضا؛ وفایی، رضا؛ و نجفی، حسن (۱۳۹۵). تحلیل جایگاه ابعاد و مؤلفه‌های فرهنگ مطالعه در درسنامه‌های مطالعات اجتماعی دوره تحصیلی ابتدایی ایران. *مطالعات ملی کتابداری و سازماندهی اطلاعات*، ۲۷ (۱)، ۱۱۱-۱۲۴.